

महाराष्ट्राच्या भाषाविषयक धोरणासाठी

महाराष्ट्र शासनाने नियुक्त केलेल्या भाषा सल्लागार समितीने तयार केलेला, महाराष्ट्र राज्याचे पुढील पंचवीस वर्षांसाठीचे (आणि अर्थातच, नंतरही चालू राहील अशा) मराठी भाषाविषयक धोरणाचा मसुदा, शासनाने, लोकांच्या अवलोकनासाठी आणि विचारासाठी उपलब्ध केला आहे. जाणत्या आणि जागल्या मराठी माणसांनी, मोठ्या संख्येने या अहवालाचे वाचन करून आपल्या प्रतिक्रिया व आपल्या सूचना आवर्जून द्यायला हव्यात, त्यांच्या अनुषंगाने अहवालाची फेररचना व्हावी लागेल आणि मग एका छोट्या समितीने तयार केलेल्या या अहवालाला , जाणत्या मराठी समाजाने दिलेल्या अहवालाचे रूप येईल.

अहवालाचे, प्रास्ताविक सोडले तर अहवालाचे मुख्य चार भाग पडतात. एक, मराठी भाषेची सद्यस्थिती, दोन, मराठी भाषाविषयक धोरणाची उद्दिष्टे, तीन, शिफारसी आणि चार, शिफारसींच्या अंमलबजावणीचा कालबद्ध कार्यक्रम, व अंमलबजावणी- संबंधी काही त्रोटक शिफारसी.

महाराष्ट्र शासनाने २२ जून २०१० ला, भाषा सल्लागार समितीचे पुनर्गठन केले, आणि त्यांचा कामाविषयीचा आदेशही देण्यात आला. या आदेशपत्रकात म्हणजे कामांच्या यादीत, महाराष्ट्र राज्याचे, पुढील २५ वर्षांसाठीचे मराठी भाषेसंबंधीचे धोरण निश्चित करण्याचेही काम होते. हे काम सल्लागार समितीने, या समितीचीच पुनर्रचना ११ ऑक्टोबर २०१३ ला झाल्यानंतर, आपल्या हाती घेतले. सल्लागार समितीच्या झालेल्या पाच सभा व त्यातील मसुदा समितीच्या झालेल्या नऊ सभा यांमधील विचारविनिमयांतून हा अहवाल तयार झाला आहे. शिवाय, महाराष्ट्रातील सहा शहरांमध्ये सहविचार सभा घेऊन सुमारे ३५० ते ४०० अभ्यासक, वाचक, कार्यकर्ते, पत्रकार आणि नागरिकांच्या मतांचा विचार, समितीने केला असल्याचे अहवालाच्या प्रास्ताविकात नमूद करण्यात आले आहे.

मराठी भाषेच्या सद्यस्थितीचा थेट १९५२ पासूनचा व १ मे १९६० रोजी महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती आणि ११ जानेवारी १९६५ रोजी मराठी भाषेला मिळालेला राजभाषेचा (खरे तर राज्यभाषेचा) दर्जा मिळाल्यानंतरच्या काळातील, ऐतिहासिक आढावा येथे घेतला गेला आहे. या काळात शासनाने निर्माण केलेल्या मराठी भाषा संबंधित संस्थांचा व त्यांच्या कार्याचा अल्पसा उल्लेख या आढाव्यात घेण्यात आला आहे. या सद्यस्थितीबाबत, समितीचा सर्वसाधारण निष्कर्ष असा आहे की, ' ----- मराठी भाषेच्या अभिवृद्धीच्या दृष्टीने करण्याजोगे बरेच कार्य अजून व्हावयाचे राहिले आहे '; ----- " जीवनाच्या वेगवेगळ्या क्षेत्रांत मराठी

भाषेचा वापर ज्या प्रमाणात व्हावयास पाहिजे त्याप्रमाणात होताना दिसत नाही. ” शिवाय, “सर्व शासकीय व्यवहार मराठी भाषेत सुरू (चालू) राहावेत असा धोरणात्मक निर्णय तात्त्विक पातळीवर झाला असला तरी प्रत्यक्ष व्यवहारामध्ये मात्र या निर्णयाची प्रभावी व परिणामकारक अंमलबजावणी वेगवेगळ्या कारणांनी होत नाही.....” सल्लागार समितीच्या या अहवालात ही कारणे सांगितलेली नाहीत. किंबहुना, यावर उपाययोजना करण्यासाठी, ‘ भाषा सल्लागार समिती ’ ची स्थापना केली असल्याचे या अहवालात म्हटले आहे. म्हणजे, केवळ, शासकीय निर्णयांची प्रभावी व परिणामकारक अंमलबजावणी होण्यासाठी सल्ला घेण्याची व त्यासाठी समिती निर्माण करण्याची गरज शासनाला वाटली की काय?

शिक्षण, न्यायव्यवस्था, प्रशासन, वित्तसंस्था, उद्योगजगत, प्रसारमाध्यमे, बोली, प्रमाणीकरण आणि इतर व्यवहार या क्षेत्रांमधील सद्यस्थितीचा आढावा समितीने अहवालात क्रमावारीने व थोडक्यात घेतला आहे. कुणालाही पटेल असाच आणि सामान्यतः मराठी भाषेविषयी चिंता वाटेल असाच हा आढावा आहे.

शिक्षणाच्या क्षेत्रातील मराठी भाषेच्या वापराच्या संदर्भातील काही महत्त्वाच्या आणि सार्वत्रिक स्वरूपाच्या प्रश्नांचा उल्लेख येथे आहे. मराठी हा एक विषय म्हणून आणि माध्यम म्हणून कमी होत आहे. उच्च शिक्षणात आणि त्यातही विज्ञान, तंत्रज्ञान व व्यवसाय शिक्षणात आजही केवळ इंग्रजी माध्यम आहे, मराठी विषय घेऊन उच्च शिक्षण घेणारांची रोजगार प्राप्तीत परवड होत आहे, कृषी विद्यापीठे व अशीच वैद्यकीय, कायदा इत्यादी शिक्षणात मराठीचा कुठलाही अभ्यासक्रम नसतो, एवढेच नव्हे तर, जगातील ज्ञान मराठी माणसापर्यंत पोचविण्याची व्यवस्था, भाषांतराची व्यवस्था अस्तित्वात नाही; इत्यादी प्रश्नांचा उल्लेख येथे आहे. समितीच्या दृष्टिकोणांतून शैक्षणिक प्रश्न इथे मांडले गेले आहेत, परंतु शिक्षणक्षेत्राच्या, म्हणजे त्यांत काम करणाऱ्याच्या दृष्टिकोणातून त्यांना हरघडी जाणवणारे भाषिक प्रश्न इथे आले नाहीत. उदा. अजूनही महाराष्ट्रातील काही समाजघटक, त्यांच्या भाषिक गरिबीमुळे शिक्षणातील संधींपासून व प्रगतीपासून दूर राहतात, त्यांची भाषिक गरिबी कशी घालवावी किंवा अनेक गावांतून, मोठ्या गावांतून असणारी सांस्कृतिक संधींची वंचितता व त्यांचा भाषा प्रगतीशी असणारा संबंध ह्या किंवा अशा काही मूलभूत गोष्टींची दखल न घेताच , हा अहवाल भाषाविकासाची वाटचाल करू पाहत आहे.

अशीच परिस्थिती वित्तसंस्था, उद्योग इत्यादी अन्य क्षेत्रांविषयी असणार. समितीने, स्वतंत्रपणे प्रत्येक क्षेत्र घेऊन, त्यांमधील मुरलेल्या कर्मचाऱ्यांची व तज्ज्ञांची मते जाणून घेऊन त्यांच्याकडून सद्यस्थिती समजावून घेतली असती. पण असे काही केल्याचा उल्लेख येथे नाही. राज्याचे भाषिक धोरण ठरविताना अधिक खोलवरची सद्यःस्थितीची पाहणी झाली असती तर आजवर ज्ञात नसलेली आणि प्रगतीस उपयुक्त ठरणारी

कारणे व उपाययोजनांची मांडणी होऊ शकली असती. परंतु, असे करण्याऐवजी केवळ काही शहरांतून (ग्रामीण भाग, आदिवासी भाग वगळून) सभा घेऊन मत अजमावणी केली. हे पुरेसे खासच नाही.

महाराष्ट्रातील विविध बोलींचा पाच-दहा ओळीत येथे उल्लेख आहे. त्या बोली वापरणाऱ्यांना प्राथमिक शिक्षणात काही अडचणी येतात असे हा अहवाल (केवळ सहा-सात ओळीत या विषयाची बोळवण केली आहे.) म्हणतो. पण खोलात जाऊन, शोध घेऊन नेमक्या सूचना करीतच नाही. समितीची खंत अशी आहे की, “ या सर्व बोलींची नोंद, संकलन, संशोधन व सखोल अभ्यास अद्यापि झालेला नाही. ” (मग विविध विद्यापीठांतील मराठीचे विभाग काय करतात ?) वास्तविक असा अभ्यास राज्य मराठी विकास संस्था करीतच आहे की ! बोली भाषा आणि प्रमाण मराठी भाषा यांमधील पूल कसा बांधायचा, याविषयीचा धोरणात्मक निर्देश मात्र या अहवालात नाही.

‘ मराठी भाषाविषयक धोरणाची उद्दिष्टे ’ असा एक स्वतंत्र विभाग, अहवालात, ‘ सद्यस्थिती ’ नंतर येतो. या विभागात एकेका ओळीत ही ‘ धोरणाची उद्दिष्टे ’ दिली आहेत. हा विभाग खूपच भोंगळ पद्धतीने मांडला आहे. शीर्षकापासूनच हा गोंधळ सुरू होतो. या समितीला शासनाचे भाषाविषयक धोरण काय असावे याची मांडणी करायची आहे. मुख्य उद्दिष्ट आहे ते मराठी भाषेच्या शिक्षणातील, व्यवहारांतील इत्यादी भाषिक विस्ताराचे व समृद्धीचे. याच्या अंतर्गत अनेक उद्दिष्टे स्वतंत्रपणे मांडता येतील. परंतु समितीने येथे धोरणे, उद्दिष्टे यांचीच गल्लत केली आहे. उद्दिष्ट म्हणजे आपल्याला जे साध्य करायचे आहे ते, आणि त्यासाठीचे (प्रामुख्याने सरकारने ठरविलेले) साधनभूत निर्णय म्हणजे धोरण होय. परंतु या विभागात धोरणे व उद्दिष्टे एकत्रच दिली आहेत. त्यातही हे दोन्हीही नाही तर निम्ह्यांपेक्षा जास्त उपक्रमच दिले आहेत. यातच एक कलम असे येते की, ‘ मराठी भाषेसमोरील आव्हाने कोणती आहेत याचा शोध घेऊन त्यावर उपाययोजना करणे ’ वास्तविक याच कामासाठी ह्या समितीची नियुक्ती झाली आहे; संपूर्ण अहवालच या दिशेने असायचा आहे. त्यामुळे हे कलम उगीचच येथे आले आहे.

समितीने आपल्या अहवालात, विभागवार शिफारसी दिल्या आहेत. ‘ मराठी शाळांना अग्रक्रमाने व मोठ्या प्रमाणात मान्यता देण्याचे धोरण त्वरीत अंमलात आणले जावे ’ असे म्हणताना, सद्यःस्थितीत सध्यांचा महाराष्ट्र शासनाच्या ‘ मराठी शाळांना परवानगी न देण्याच्या ’ आणि “ इंग्रजी माध्यमाच्या शाळांना अग्रक्रमाने व मोठ्या संख्येने मान्यता देण्याच्या धोरणाचा उल्लेखच नाही. समिती सदस्यांना मराठी शाळांविषयी

शासकीय अधिकारी किती दुष्टपणे वागताहेत याची बहुधा माहितीच नसावी. एरवी अशी मोघम सूचना करून समिती थांबली नसती.

मराठी शाळा, मराठी माध्यम हे खरे तर कळीचे मुद्दे आहेत. शाळा टिकल्या, बहरल्या, असंख्य मुले तेथे जाऊन दर्जेदार शिक्षण घेऊ शकली तर पुढे मराठी अध्यापन, संशोधन, वाडमयाचा आस्वाद, मराठीचा व्यवहारात वापर यांना उजाळा मिळणार आहे. मराठी शाळा जगल्या तर मराठी नीटपणे जगणार आहे. परंतु पायाभूत घटनेची दखल या अंगाने अहवालात घेतली गेली नाही.

पायाभूत शिक्षण (बालशिक्षण, प्राथमिक शिक्षण) महत्त्वाचे मानले जाण्याऐवजी अहवालात मुख्य शैक्षणिक शिफारस आहे ती 'मराठी भाषा विद्यापीठ' पाचशे एकर जागेवर स्थापन करण्याची. वास्तविक असे विद्यापीठ निदान मराठी भाषाविकासासाठी असण्याची गरज नाही. त्या संकल्पित विद्यापीठाने जे जे करावे असे म्हटले आहे ते ते करण्यासाठी सध्याची विद्यापीठेही सक्षम होऊ शकतील. त्यासाठी विद्यापीठांच्या धोरणांत, मराठी विभागांचे स्थान आणि त्यांचा अनेकांगांनी विस्तार व विकास याविषयीच्या शिफारसी अहवालात असायला हव्या होत्या. काहीतरी आकर्षक, नव्या विद्यापीठाची नवी योजना मांडायची हे केवळ समितीत बहुतेक लोक (मराठीचे) प्राध्यापक आणि वाडमय सेवक असल्यामुळे त्यांना अशी कल्पना महत्त्वाची वाटली असावी. समितीत वाडमया बाहेरच्या क्षेत्रांतील किती लोक आहेत? त्यावर हा अहवाल किती प्रातिनिधिक आहे हे ठरणार आहे.

अमराठी शाळांतील मराठी विषयाची सद्यस्थिती समितीला शिफारस करण्यापूर्वी नेमकेपणाने अवगत करून घ्यावीशी का वाटली नाही? "अमराठी माध्यमाच्या शाळांमधून मराठी भाषेच्या अभिवृद्धीसाठी विविध उपक्रम राबविणे अनिवार्य केले जावे. या उपक्रमांचे वार्षिक अहवाल मराठी भाषेत देणे बंधनकारक असावे." अशी मोघम शिफारस करून समिती मोकळी झाली आहे. वास्तविक स्थिती अशी आहे की, अमराठी शाळांतून पहिलीपासून मराठी विषय शिकविलाच जात नाही. पाचवीपासून जेथे शिकविला जातो तेथे मराठी भाषिक किंवा मराठी चांगले येणारा शिक्षकच नाही असे मला माझ्या एका पाहणीत आढळले आहे.

मराठी माध्यमाच्या शाळांची गुणवत्ता वाढावी म्हणून 'अ', 'ब', 'क' असा दर्जा ठरविण्याची यंत्रणा निर्माण केली जावी, व हे काम येत्या तीन वर्षांत पूर्ण करण्यात यावे...." अशी शिफारस समितीची आहे. वास्तविक प्रतवारी केल्याने शाळांची गुणवत्ता कशी वाढेल? अशी प्रतवारी जिल्हा परिषदांच्या शाळांची शासनाकडून केली जाते, त्याअर्थी त्याची काही यंत्रणाही उभी आहे. समितीला हे कसे माहीत नाही?

मला शिक्षणक्षेत्रातील माहिती आहे म्हणून त्याविषयीचा येथे विचार केला. इतर क्षेत्रांतील पायाभूत भाषिक प्रश्नांविषयी त्या त्या क्षेत्रांतील लोकांनी सूचना द्यायला हव्यात.

भाषाविकासाचा धोरणांच्या अंगांनी विचार करायचा झाल्यास तो निदान चार दिशांनी व्हावा लागेल.

1. भाषेचा समाजजीवनातील सार्वत्रिक वापराचा विचार. यामध्ये भाषा विस्ताराचा विचार महाराष्ट्रापुरता आणि महाराष्ट्राबाहेर असा दुहेरी करता येईल. इतर ही छोटे मोठे पैलू विविध क्षेत्रांच्या संदर्भात यात येतील.
2. शिक्षणातील भाषा वापर व त्याचा विस्तार. याच्या अंतर्गत अनेक प्रश्न येतात. उदाहरणार्थ, भाषेचे पायाभूत शिक्षण, भाषानुभव, भाषेतून शिक्षण, माध्यमाचा प्रश्न इत्यादी.
3. भाषाभिव्यक्तीचा विकास. यात प्रामुख्याने ललित व वैचारिक वाङ्मय, कोशवाङ्मय, संशोधन इ. तसेच विविध कला व त्यांतील भाषिक प्रश्न व त्यांच्या भाषाविकासक क्षमता यांचा विचार होऊ शकेल.
4. चौथे क्षेत्र आहे ते, शासकीय भाषा वापराच्या संदर्भातील, त्याचबरोबर धोरणे, कायदा, भाषा दुरुस्ती यंत्रणा अशा अनेक गोष्टी.

मराठी भाषेचे प्रश्न काय किंवा भाषेची प्रगती काय, दोन्हीही या दिशांशी संबंधित आहेत.

मला वाटते, अशा प्रकारे नव्याने अभ्यास करून मराठी भाषेच्या बाबतींतील धोरणाला अधिक चांगला आकार देता येईल.

